

NAGYILLÉS JÁNOS

ADALÉKOK LUCANUS CATO- ÉS POMPEIUS-ALAKJÁHOZ

Lucanus huszonévesen merész feladatot vállalt magára Pharsaliájával: a Caesar és Pompeius névvel fémjelzett polgárháború költői ábrázolását. E háború eredményeképpen Rómában a hatalmi koncentráció útjából a végső akadály is elgördülni látszott. Lucanus számára az események óta eltelt jó száz esztendő, valamint a principátus konszolidációja már lehetővé tette a *civilia bella* eseményeinek meglehetősen önálló interpretációját.

Valerius Maximus szóközi példagyűjteménye, a *Facta et dicta memorabilia* még nem mulasztja el alkalomadtán kedvezőtlen beállításban bemutatni a polgárháború köztársaságpárti főszereplőit, az idők folyamán azonban lehetőség nyílt az események kifinomultabb ábrázolására, az értelmezések elszakadhattak e dualisztikus megközelítéstől.

Erre korábban is voltak egyedi esetek: Augustus a fáma szerint nem nehezelt Liviusra azért, mert történeti könyveiben pompeianus álláspontjának hangot adott. A princeps eszerint nem várta el kifejezetten, hogy Caesart a jó ügy képviselőjeként és erkölcsi győztesként jelenítsék meg az események feldolgozóit.¹ Minthogy a pataviumi történetíró polgárháborúra vonatkozó könyvei elvesztek, lehetetlen megállapítani, milyen mértékben és formában hangzott a pompeianus elkötelezettségét, s ezzel együtt azt is, hogy Lucanus idevágó állásfoglalása mennyit köszönhet legfontosabb forrásának, Liviusnak.

Liviusból legalább a periochák fennmaradtak, igen fontos forrás lehetett azonban Lucanus számára nagyapja, idősebb Seneca műve is, mely teljes egészében elveszett. Ez a munka, melynek címe *Historiae ab initio bellorum civilium* lehet, feldolgozta a polgárháború eseményeit a Gracchusok korától saját koráig tartó áttekintés részeként. Fia, a filozófus Seneca *De vita patris* c. munkájában számol be róla, melynek bevezetése fennmaradt a *codex Vaticanus Palatinus*ban. Vitatják ugyan, de a fiú alighanem ki is adta apja monográfiáját: Suetonius Tiberius-életrajza (Suet. *Tib.* 74) és Lactantius (*inst. div.* 7, 15, 14) csak így idézhet belőle. Éppen ezért szinte biztos, hogy az unoka, Marcus Annaeus Lucanus sem mellőzte nagyapja történeti művét, amikor nemzetségében másodszor vállalkozott a téma – ezúttal költői – feldolgozására, s nyilván annak történetírói szemléletmódjából és politikai állásfoglalásából is átvett valamit. Ez annál is valószínűbb, mivel a polgárháborús események lehetséges ábrázolásával kapcsolatban, mint látni fogjuk, nagybátyja, a filozófus Seneca is átgondolt koncepcióval rendelkezett, bár ő maga e később még idézendő vázlatot nem valósította meg.

Idősebb Seneca *Oratorum et rhetorum sententiae divisiones colores*, később *Controversiarum libri decem* címmel is kiadott szónoklattani munkája, valamint a *Suasoria* közvetett bizonyítékkal is szolgál amellelt, hogy a *gens Annaea* tagjai számára nemcsak vérségi, hanem szellemi köteléket is jelentett. E műveket szerzőjük három fia okulására írta, akinek nemcsak genetikai, hanem – igazi apához méltóan – szellemi értelemben is apja kíván lenni. Egyéb adatok is amellelt szólnak, hogy a *gens* szellemi közösségként is működött. Számatalan tanulmány bizonyítja, hogy az ifjú Lucanus eposza nagybátyjának, az ifjabb Lucius Annaeus Senecának mind filozófiai, mind költői munkásságát adatforrásnak, kiindulópontnak, költői mintának vagy éppen vitaanyagként tekintette. Az is közismert

---

* A tanulmány a Magyar Tudományos Akadémia Bolyai János Kutatási Ösztöndíjának támogatásával készült.

¹ A kor híres szóköze, Labienus (akit szabadszájúsága miatt Rabienusnak is neveztek a *rabies* főnévre utalva) szintén nem titkolta politikai hovatartozását: *animus inter vitia ingens et ad similitudinem ingeni sui violentus et qui Pompeianus spiritus nondum in tanta pace posuisset* (Sen. *contr.* 10, praef. 5).

tény, hogy amikor Lucanus a Piso-féle összeesküvés leleplezésekor parancsot kap Nerótól az öngyilkosságra, a még befejezetlen Pharsalia kéziratát nagybátyja gondolja, sőt némelyek szerint a jelenlegi *propositio*val is ő látja el. Lucanus másik nagybátyja, Lucius Annaeus Novatus, a legidősebb fiú, akit apja barátja, L. Iunius Gallio, a szónok adoptált, Claudius alatt Achaia proconsula volt, s ilyen minőségében Gallio néven az Apostolok Cselekedeteiben is feltűnik, öccse, a filozófus Seneca pedig a *De irát*, a *De vita beatát* és a *De remediis fortuitorum*ot is neki ajánlja. Senecát túléli ugyan, de ugyanúgy végzi, mint öccse, valamint unokaöccse, Lucanus: Nero őt sem kíméli.

A szónok Seneca harmadik fia, Lucanus apja L. Annaeus Mela (vagy Melas) közömbös volt a közéleti tevékenység iránt. Pénzbehajtással foglalkozott császári procuratorként. Apja *controversiáinak* háromszori dedikációja mellett szól, hogy Melát a szónoklattan sem hagyta hidegen, csak hogy amikor fia halála után – mint Tacitus mondja – *rem familiarem eius acriter requirit*,² fia vagyonát próbálta erélyesen behajtani, magára haragította annak egykori barátját, Fabius Romanust. Fabius bevádolta: a vád szerint nemcsak Lucanus, hanem Mela is tudott a Piso-féle összeesküvésről, sőt egy hamisított Lucanus-levelet is eljuttatott a princepshez, aki kapva kapott az alkalmon, hogy a gazdag Mela vagyonát is megszerezze, s neki is késelem nélkül parancsot adott az öngyilkosságra. Talán a sors állt kegyetlen bosszút a családon, mert Tacitus arról is szól, hogy Lucanus az összeesküvés lelepleződése után kegyelmet remélve saját anyját, Aciliát is bevádolta.

A család férfitagjai, s köztük különösen Lucanus és nagybátyja, Seneca között igen szoros kapcsolat lehetett, s bár pontosabb adatok híján nem több valószínű feltételezésnél, nem lehet véletlen, hogy Ovidius elveszett Medea-tragédiája után mindössze néhány évtizeddel Seneca és Lucanus is a drámai formába öntötte a Medea-témát. Egymással (és Ovidiusszal) versenghettek? Bizonyára. Az mindenesetre elgondolkodtató, hogy Lucanus Pharsaliájában lépten-nyomon szembeötlik a Seneca tragédiával való intertextuális, lexikai és motivikus kapcsolat. Nem alaptalan feltételezés tehát, hogy az Annaeus-nemzetség tagjai a polgárháborúval kapcsolatban jól körülhatárolható állásponttal rendelkeztek. Noha Livius vonatkozó könyvei és idősebb Seneca történeti munkája nem adhat bizonyosságot róla, kézenfekvő, hogy Lucanust legalább annyira tartjuk nagyapja szellemi örökösének és a nemzetség körében kialakult állásfoglalás megszólaltatójának, mint Livius költői feldolgozójának.

E feltételezés érvényességét megerősíti néhány megfigyelésünk Lucanus és Seneca Cato-képével kapcsolatban. Kettejük Cato-képének kapcsolata nem újdonság a Lucanus-filológiában, azonban további vizsgálatra jogosít fel az a tény, hogy Seneca 95. levelében olyasmiről ír le, amit Lucanus meg is valósít: felvázolja Cato lehetséges költői ábrázolásának fő vonalait. Antik író vagy költő műhelyébe ritkán tekinthetünk be: itt erre nyílik lehetőség. Hasonló történik Cicerónál, ahol Cicero és Atticus bocsátkozik elméleti vitába Coriolanus halálának interpretációjával kapcsolatban:

Cicero: *Nam etsi aliter apud te est, Attice, de Coriolano, concede tamen ut huic generi mortis potius adsentiar. At ille ridens: tuo vero, inquit, arbitratu; quoniam quidem concessum est rhetoribus ementiri in historiis, ut aliquid dicere possint argutius.*³

Cicero: *Brutus* 42

Majd Atticus bizonyító példákat sorol. Joggal merül fel a kérdés, mi köze ennek a polgárháború lucanusi ábrázolásmódjához. Kiderül, ha az előbbi adatot összevetjük Quintilianus Lucanusról mondott ítéletével:

Lucanus ardens et concitatus et sententiis clarissimus et, ut dicam quod sentio, magis oratoribus quam poetis imitandus.

Quint. *inst. or.* 10, 1, 90

² Tac. *Ann.* 16, 17.

³ Cicero: „Mert ha nálad Coriolanusról más is olvasható, engedd meg, hogy a magam részéről egyetértsek ezzel a halálammal. Mire ő nevetve: Már ahogy te gondold. Hiszen a szónokok föllenthetnek a történelemmel kapcsolatban, hogy valamit szellemesebben ábrázolhassanak.”

Quintilianus nem akarja Lucanus babérjait megtiporni, amikor az Atticus által mondottakkal összhangban inkább a szónokok, mint a költők mintájának tartja, annál is kevésbé, mert a lucanusi adatkezelés dramatizált mivoltára a kutatás lépten-nyomon felhívja a figyelmet. Éppen ezért elengedhetetlen, hogy Lucanus költői technikájának e korántsem egyöntetűen megítélt területével foglalkozzunk.

Terméketlennek tartom az eposz hőseivel kapcsolatos régi vitát. Lucanus a polgárháború költői megformálásakor központi figurái kiválasztásánál nincs olyan nehéz helyzetben, mint Silius Italicus, aki a második pun háború feldolgozásán munkálkodik. Lucanus főhősei Cato, Pompeius és Caesar, alakja már-már sátáni, nem ismer emberi és isteni törvényt, olyannyira, hogy kevés emberségesnek tűnő tettéről is kiderül: háttérben aljas számítás volt. Pompeius az öregedő hadvezér, *magni nominis umbra*, árnyéka hajdani nagy nevének, s képtelen szembeszállni Caesar ördögi dinamikájával. Csakhogy az egyetlen, vitathatatlanul pozitív alak, Cato többször is nyíltan kimondja az eposzban: az egyik tizenkilenc, a másik egy híján húsz. E három figura közül a legkisebb szónoki leleményt talán Caesar mértéktelen elvetemültségének ábrázolása igényelhette. Sokkal inkább igénybe vehette Lucanus *inventio*ját Catonak mint egyfajta sztoikus szentnek a megjelenítése: önkéntes halálának egy következetesen végigjárt életút egyedül lehetséges végállomásává kellett lennie. A legnehezebb azonban Pompeius ábrázolása lehetett. Pompeius polgárháborúval kapcsolatos céljairól sokat vitatkozhattak, s bizonyos vele kapcsolatos, jól ismert tényeket a szónok-költő Cicero Atticusának jóváhagyása mellett sem hallgathatót el.

Cato költőileg megformált alakja bizonyos fokig stilizált, a történeti Cato egyes vonásai hangsúlyt kapnak, mások elvesztik nyomatékukat, vagy a költő teljesen elhallgatja őket. Lucanus képe a már akkor is rendkívül gazdag Cato-hagyomány mellett tökéletes összhangot mutat Cato Senecánál kirajzolódó vonásaival.⁴ Lucanus Cato-figurája szempontjából ez annál is fontosabb, mivel Seneca a levél e helyén egy nagyszabású *prosopopoea* vezérfonaláról beszél:⁵

Dum aliud agit, Vergilius noster descripsit virum fortem: ego certe non aliam imaginem magno viro dederim. Si mihi M. Cato exprimendus sit, inter fragores bellorum civilium inpavidus et primus incessens admotus iam exercitus Alpibus civilique se bello ferens obvium: non alium illi adsignaverim vultum, non alium habitum.

Sen. Ep. 95, 69

Tekintsük át, mit tartott fontosnak kidomborítani Seneca egy Cato-ábrázolásban, s vessük össze Lucanus Cato-képének elemeivel.

⁴ Sen. Ep. 95, 69–73. Seneca és Lucanus Cato-képében már Pinter is kimutat hasonló elemeket (Sen Ep. 104, 33 „*Vides posse tolerari sitim: in collibus arenibus sine ullis impedimentis victi exercitus reliquias trahens inopiam umoris loricated tulit et, quotiens aquae fuerat occasio, novissimus bibit.*” N. Pinter: Lucanus in tradendis rebus geographicis quibus usus sit auctoribus: Commentatio philologica quam consensu et auctoritate amplissimi philosophorum ordinis in alma litterarum universitate regia Monasteriensis ad summos in philosophia honores consequendos scripsit N. Pinter. *Monasterii Guestf.* 1902. 1–51. 36. Vö. Phars. 9, 591–593). Zehnacker megállapítása szerint Seneca nem hívja fel külön a figyelmet rá, hogy az Uticai Catoról, avagy Cato Censoriusról beszél, számít rá, hogy olvasója tudja: az előbbiről (H. Zehnacker: *Quelques méditations sur la guerre civile chez Sénèque et Lucain.* In: *Hommages à H. Le Bonniec: Res sacrae.* Publiés par D. Porte et J. P. Néraudau. Bruxelles 1988. 454–464. 455). Ugyanő (i. m. 462–464) a Seneca-levelek és a *Pharsalia* 9. könyvének Cato-képe kapcsán, amellel hogy teljesen biztos Seneca és Lucanus nézeteinek szoros kapcsolatában, felveti, hogy esetleg Lucanus is hathatott Seneca Cato-képére (Sen. Ep. 104 és a *Pharsalia* 9. könyve szerinte egyidőben, 64. szeptemberében keletkezett). L. még S. Bartsch: *Ideology in Cold Blood: A Reading of Lucan's Civil War.* Cambridge-London 1997. 120 skk.

⁵ Sen. Ep. 95, 69 „*Dum aliud agit, Vergilius noster descripsit virum fortem: ego certe non aliam imaginem magno viro dederim. Si mihi M. Cato exprimendus sit, [...] non aliam illi adsignaverim vultum, non alium habitum.*”

altius [...] nemo ingredi potuit quam qui simul contra Caesarem Pompeiumque se sustulit [...] utrumque provocavit ostenditque aliquas esse et rei publicae partes.

Sen. Ep. 95, 70

Mint Seneca hangsúlyozza, a polgárháború kirobbanása előtt jogilag és erkölcsileg egyaránt kétes helyzet alakult ki,⁶ s e helyzetben a pártállás elfoglalásában nagy jelentőséggel bírt a személyes rokonszenv.⁷ Csak kevesen láttak túl a kétszereplős dráma személyes jellegén, szem elől tévesztve, hogy a legfontosabb nem egyik vagy másik fél sértettsége vagy hatalmi pozíciója, hanem maga a *res publica*, melynek tagjait egymás ellen fordítani mindkét fél részéről főbenjáró bűn.⁸ Lucanus ezt pontosan látja, és mondhatni ezzel kezdi: az igazság mérlege nem billent egyik fél javára sem, noha az istenek (*dei*), vagy ha úgy tetszik, a sors (*fatum, fata*) már előre eldöntötte a harc kimenetelét.⁹ A sors döntései azonban nem feltétlenül rendelkeznek morális alappal, éppen ezért Cato emberfeletti moralitásával nem pusztán egy szintre kerül a végzetrel, illetve az istenekkel, hanem felül is emelkedik rajtuk.¹⁰

Ilyen körülmények között természetesen a társadalom is meghasonlott. Ez jelenik meg a Pharsaliában ott, ahol Tarcondimotus dezertálási kísérlete után a katonák egyike ad hangot a sereg egyöntetű álláspontjának az időközben Pompeius helyett fővezérré lett Cató előtt:¹¹ *Nos, Cato, – da veniam – Pompei duxit in arma, | non belli civilis amor, partesque favore fecimus.*¹² Azért sem lelkesednek a további harcért, mert ők még úgy gondolják: *...sub ira togati | civis eo. Quisquis Magno vivente secundus, | hic mihi primus erit.*¹³ Cato indulatos szónoki kérdése saját álláspontját fogalmazza meg tömören. Eszerint a kialakult helyzetben nem pompeianusnak vagy Caesar-pártinak, hanem Róma-pártinak kellett volna lenniük: *Ergo pari voto gessisti bella, iuventus, | tu quoque pro dominis, et Pompeiana fuisti, | non Romana manus?*¹⁴ Nem véletlen, hogy Lucanus úgy rendezi, Brutus magától Catótól kérjen állásfoglalást. Brutus Cato tanácsa előtti meghasonlottsága ilyenformán általában a *res publicáért* tenni akaró, felelősségteljes gondolkodású római bizonytalanságát is reprezentálja: *derige me, dubium certo me robore firmes.*¹⁵ Mások már attól a pillanattól bűnösök a polgárháborúban, hogy Pompeius vagy Caesar mellett törtek lándzsát, Cato csak azért lesz vétkessé, hogy belátja: egyik fél mégiscsak közelebb áll az igaz ügy képviselőéhez, és eldönti, mellette harcol: *Accipient alios, facient te bella nocentem.*¹⁶ Brutushoz hasonlóan sokan mások is Cato cselekvésétől várják dilemmájuk megoldását: *quis nolet in isto | ense mori, quamvis alieno volnere labens, | et scelus esse tuum?*¹⁷ Bárki mellett dönt Cato, az illető fél boldogan üdvözölné táborában: *Quam laetae Caesaris aures | accipient*

⁶ Vö.: Phars. 1, 126–128: „*Quis iustius induit arma | scire nefas; magno se iudice quisque tuetur: | victrix causa deis placuit, sed victa Catoni.*”

⁷ Vö.: Phars. 2, 319–323 „*Quin publica signa ducemque | Pompeium sequimur? Nec, si fortuna favebit, | Hunc quoque totius sibi ius promittere mundi | non bene compertum est: ideo me milite vincat, | ne sibi se vicisse putet.*” Phars. 9, 19–24 „*Ille, ubi pendebant casus dubiumque manebat, | quem mundi facerent civilia bella, | oderat et Magnum... | ... | at post Thessalicas clades iam pectore toto | Pompeianus erat.*” Vö. J. Brisset: Les idées politiques de Lucain. Paris 1964. 144–147; E. E. Batinsky: Lucan's Catalogue of Caesar's Troops: Paradox and Convention. CJ 88 (1992) 19–24. 23, 10. jegyzet.

⁸ Vö.: Phars. 2, 286 „*Summum, Brute, nefas civilia bella fatemur.*”

⁹ Vö.: Phars. 1, 126–128: „*Quis iustius induit arma | scire nefas; magno se iudice quisque tuetur: | victrix causa deis placuit, sed victa Catoni.*”

¹⁰ Vö.: Phars. 2, 288 „*crimen erit superis et me fecisse nocentem.*”

¹¹ A tömegnek a római irodalomban szokásos megítélésével kapcsolatban vö. F. F. Luehr: Zur Darstellung und Bewertung von Massenreaktionen in der lateinischen Literatur. Hermes 107 (1979) 92–114.

¹² Phars. 9, 227–229.

¹³ Phars. 9, 238–240.

¹⁴ Phars. 9, 256–258.

¹⁵ Phars. 2, 245.

¹⁶ Phars. 2, 259.

¹⁷ Phars. 2, 264–266

*tantum venisse in proelia civem! | Nam praelata suis numquam diversa dolebit | castra ducis Magni; nimium placet ipse Catoni, | si bellum civile placet.*¹⁸

Cato számára éppen ezért nagy veszélyeket rejteget az állásfoglalás: mihelyt aláveti magát valamelyik fél parancsnokságának, csak a másik oldal vezetője tudhatja magát *szabadnak*, s az is csak addig, míg valamelyes hatalom birtokában van: *quibus adde Catonem | sub iuga Pompei, toto iam liber in orbe | solus Caesar erit.*¹⁹ Ugyanez a paradoxon fejeződik ki Brutus egyik állításában, miszerint bármelyik fél szerzi meg a győzelmet, s vele a hatalmat, az lesz a *res publicának* és védelmezőinek az ellensége: *nunc neque Pompei Brutum neque Caesaris hostem, | post bellum victoris habes.*²⁰ Cato erkölcsi *auctoritása* a megrendült jogrend fölét tornyosul. Ezzel Cato tisztában van, és igazának és a borzalmak elkerülhetetlenségének tudatában akár fővezéri *devotio* jellegű önfeláldozásra is képes lenne: *Me geminae figant acies... cunctis ego pervius hastis | excipiam medius totius volnera belli.*²¹ Felelősnek érzi magát a kialakult helyzetért, mert bár részt vett a döntéshozatalban, hasztalanul védte a törvényeket és a jogszerűséget: *Me solum invadite ferro, | me frustra leges et inania iura tuentem.*²²

Lucanus Catójának van egy borzongató felismerése. Az, hogy a római társadalom el tudott fogadni egy Mariust vagy egy Sullát, a római *res publica* szabadságán gyógyíthatatlan sebet ejtett, valami jóvátehetetlen történet, s annak, akit a sors olyan fokú tisztánlátással vert meg, hogy ezt látja, tisztában kell lennie azzal, hogy a szabadság védelme – hiába minden erőfeszítés és véráldozat – értelmetlen: *Olim vera fides Sulla Marioque receptis | libertatis obit: Pompeio rebus adempto | nunc et ficta perit.*²³ Lucanus Catójának ez a felismerése annál is tragikusabb, mivel ilyen formában, kimondva és történelmi kontextusba helyezve először Cato Pompeius jelképes temetésén mondott *laudatio funebris*-ben hangzik el a *Pharsalia* 9. könyvében (e mesteri beszéddel később foglalkozunk).²⁴

Seneca Cato-ábrázolásának második főeleme az lenne, hogy Cato nem ismer félelmet: *inpauidus, primus incessens,*²⁵ illetve *cum veros vicinosque (ti. strepitus) non horreat.*²⁶ Lucanusnál Cato éppen így jelenik meg: *cunctisque timentem | securumque sui,*²⁷ valamint *invasit Libye securi fata Catonis.*²⁸ Lucanus nagybátyjának Catója független személyiség, szabadon bátorítja a *res publica* polgárait:

*Quidni? cum veros vicinosque non horreat, cum contra decem legiones et
Gallica auxilia et mixta barbarica arma civilibus vocem liberam mittat et rem
publicam hortetur, ne pro libertate decidat, sed omnia experiatur, honestius in
servitatem casura quam itura.*

Sen. Ep. 95, 70

Lucanus hasonló jegyekkel látja el saját Cato-alakját: *invenit insomni volventem publica cura | fata virum casusque urbis cunctisque timentem,*²⁹ – *populi trepidantia membra refovit, | ignavis manibus proiectos reddidit enses*³⁰ – *Sic voce Catonis | inculcata viris iusti patientia Martis.*³¹

A *servitus* a Seneca által vázolt Cato-alak számára elfogadhatatlan, s elképzelhetetlen, hogy valaki ellenállás nélkül egyezzen bele a szolgálai státuszba, még akkor is, ha kezdettől biztos a küzdelem

¹⁸ *Phars.* 2, 273–277.

¹⁹ *Phars.* 2, 279–281.

²⁰ *Phars.* 2, 283–284.

²¹ *Phars.* 2, 309–311.

²² *Phars.* 2, 315–316.

²³ *Phars.* 9, 204–206.

²⁴ Vö.: W. Kierdorf: Die Leichenrede auf Pompeius in Lucans *Pharsalia* (9, 190ff). *WJA* 5 (1979) 157–162.

²⁵ Sen. Ep. 95, 69.

²⁶ Sen. Ep. 95, 70.

²⁷ *Phars.* 2, 240–241.

²⁸ *Phars.* 9, 410.

²⁹ *Phars.* 2, 239–240.

³⁰ *Phars.* 9, 25.

³¹ *Phars.* 9, 292–293.

kimenetele, mint az Lucanus Catója esetében egyértelmű:³² a sztoikus bölcsben lakozó *vigor, spiritus*, s rémült polgártársai iránta táplált *fiduciája* ilyesmit nem tesz lehetővé: *honestius in servitute casura quam itura*,³³ valamint *quantum in illo vigoris ac spiritus, quantum in publica trepidatione fiducia est*.³⁴ Lucanus Catója ebből a megfontolásból ígér küzdelmet utolsó leheletéig: *post me regnare volenti | non opus est bello*.³⁵ Célja nem a *regnum*, ami nemcsak Caesar, hanem Pompeius esetében sem zárható ki teljesen biztosan: *nec regnum cupiens gessit civilia bella | nec servire timens*.³⁶

A katonáké szintén nem egy *regnum* létrejövetelében való közreműködés, ennek ellenére abból, amit a dezertálni vágyók képviselőjében a már idézett Tarcondimotus mond, kiderül, mit jelent a gyakorlatban a senecai „*honestius in servitute casura non itura*”: *dominum, quem clades cogit, habeo*.³⁷ A katona és társai elszántsága mindössze odáig terjed, hogy elismerik *dominus*nak, akit a pharsalusi vereség annak elismerniük kényszerít. Jobb, más cél nem lebeg előttük: ez a Catóval kapcsolatos konfliktusuk alapja, mert az új fővezér nemcsak hogy lát más lehetőséget, hanem tenni is képes érte, s elkeseredett iróniával igyekszik ugyanerre rávenni a *signum*aikat elhagyni készülő legionáriusokat: *et nescis sine rege pati*.³⁸ Cato nem sokkal később másképpen is megfogalmazza Seneca „*in servitute ire*” kifejezésének lényegét, amikor azzal vádolja a katonákat, hogy az egyik *dominus*jelölt halála után ellenállás nélkül hajtják fejüket örökösének igájába: *O famuli turpes, domini post fata prioris | itis ad heredem*.³⁹

Egyedül Cato tudja pontosan felmérni, mit jelent a polgárháborús helyzet, mit akar az egyik fél és mit a másik. Pompeiusról olyasmit is tudni vél, amit még Pompeius – legalábbis Lucanus Pompeiusa – maga sem: szinte ugyanazt akarja, mint Caesar. Végezetül tisztában van vele, hogy milyen történeti szükségszerűség nyilvánult meg abban, hogy a rómaiak fölött egy Marius vagy egy Sulla gyakorolhatott hatalmat. A római társadalom elfogadta őket, ami azt jelenti, hogy a *libertas* jelentése és a rá való igény is megváltozott: csak a megfelelő jelöltre várnak, hogy végképp rábízák a hatalmat.⁴⁰ Cato ezzel szemben egész Rómában egyedül képes úgy felfogni a *libertast*, mint azt akkor tették, amikor Iunius Brutus jóvoltából megkapták. Ez a *libertas*-eszme teljes összhangban van a sztoikus bölcs szabadságának képzetével. Cato helyzete ebből a szempontból is egyedülálló, mivel ő ennek az eszménynek a kizárólagos megtestesítője. A Seneca által vázolt Cato-alak ennek tudatában is lett volna:

*scit se unum esse, de cuius statu non agatur: non enim quaeri an liber Cato, sed
an inter liberos sit: inde periculorum gladiatorumque contemptus.*⁴¹
Sen. Ep. 95, 71

³² *Phars.* 9, 204–206.

³³ Sen. Ep. 95, 70.

³⁴ Sen. Ep. 95, 71.

³⁵ *Phars.* 2, 318–319.

³⁶ *Phars.* 9, 27–28. A *regnum* megítélésével kapcsolatban vö. A. Alföldi: Die monarchische Repräsentation im römischen Kaiserreiche. Darmstadt 1970. 19–20. N. F. Deratani: Der Kampf für Freiheit, Patriotismus und Heldentum im Gedicht Lucans „Über den Bürgerkrieg”. In: Lucan. Hrsg. von W. Rutz. Wege der Forschung Bd. 235. Darmstadt 1970. 133–148. 139. R. Seager: Pompey: A Political Biography. Oxford 1979. 176, 87. jegyzet. M. Paschalis: Two Horatian reminiscences in the poem of Lucan. *Mnemosyne* 35 (1982) 342–346. 344–345; C. M. C. Green: „The Necessary Murder”: Myth, Ritual, and Civil War in Lucan, Book 3. *CA* 13 (1994) 203–233. 205–208; M. T. Griffin: Nero: The End of a Dynasty. London 1984. 95; C. Martindale: The Politician Lucan. *G&R* 31 (1984) 64–79. 78, 47. jegyzet.

³⁷ *Phars.* 9, 241.

³⁸ *Phars.* 9, 262.

³⁹ *Phars.* 9, 274–275.

⁴⁰ A *libertas* lucanusi értelmezéséhez vö. P. Petit: La paix romaine. Paris 1982. 243; Martindale: i. m. 71–72. Lucanus idején a polgárháború korának *libertas*-fogalma már nem lehetett valós politikai cél, kifejti, hogy csak a *senatoria libertas* lehetett reális igény, s a Piso-féle mozgalom célja is alighanem ez volt (39. jegyzet). Cato alakjában ehhez járul még a spirituális szabadság képze, mely a bölcs számára elérhető, kortól és politikai viszonyoktól függetlenül is.

⁴¹ Vö.: Val. Max. 6, 2, 5: „*Quid ergo? libertas sine Catone? non magis quam Cato sine libertate.*”

Lucanus Catója szintén tisztában van vele, s Lucanus több összefüggésben is kiemeli különleges helyzetét e tekintetben. A *Pharsalia* következő helyén például Brutus a következőt mondja Catónak: *tibi uni | per se bella placent*.⁴² E különleges helyzet Catóra ugyanakkor különleges felelősséget is ró: a cselekvés felelősségét, amit akkor is vállalnia kell, ha tudja: bárki, aki ebben a *nefas*-ban részt vesz, legjobb szándékai ellenére maga is bűnössé válik.⁴³ Cato azonban ebben a bűnben is egyedülálló: mások már bűnösen mennek a háborúba, őt csak a háború teszi azzá: *Accipient alios, facient te bella nocentem*.⁴⁴ Persze Cato bűne, mint arra Lucanus egy paradox, retorizált gondolatban rámutat, másokéhoz képest szinte kívánatosnak tűnik, hiszen ki ne vágya az ő kardjától veszni, s ily módon az „ő bűne lenni”: *in isto | ense mori... | et scelus esse tuum*?⁴⁵ Cato természetesen választhatná a kívülmaradást is azáltal, hogy nem harcol egyik fél oldalán sem: *Melius tranquilla sine armis | otia solus ages*.⁴⁶ Annál is inkább, mert ha mint egyetlen *liber* a római társadalomban bármelyik fél mellett elkötelezi magát, az utolsó szabad ember is megszűnik létezni, s attól fogva szabad, s e minőségében a *libertas* eszméjének letéteményese már csak a másik fél élharcosa lehet: *quibus adde Catonem | sub iuga Pompei, toto iam liber in orbe | solus Caesar erit*.⁴⁷

Seneca végül fontosnak tartaná továbbá Cato öngyilkosságának illetve mindhalálig tartó elszántságának ábrázolását:

*proderit [...] narrare et exponere Catonis illud ultimum ac fortissimum vulnus,
per quod libertas emisit animam.
Sen. Ep. 95, 72*

Lucanus saját *prosopopoeiájában* különösen szívesen emlegeti az önkéntes halált Catóval kapcsolatban, s kifejezésére változatos módokat talál. Cato utal rá Róma és a Szabadság megszólításában: *non ante revellar, | exanimem quam te complectar, Roma; tuumque | nomen, Libertas, et inanem prosequar umbram*.⁴⁸ Megjelenik szintén Cato szavai között fővezéri *devotio* formájában: *O utinam caelique deis Erebique liceret | hoc caput in cunctas damnatum exponere poenas!*⁴⁹ Majd: *Me geminae figant acies... cunctis ego pervius hastis | excipiam medius totius volnera belli*.⁵⁰ Végül haláláig kitartó elszántságának ugyancsak e gondolat változataként így ad hangot: *Hic redimat sanguis populos, hac caede luatur...*⁵¹ Nem kizárólag a hazáért való halni tudásra vonatkozhat, itt azonban erre utal a következő, szintén Catóra vonatkozó kifejezés: *patriaeque impendere vitam*.⁵² A 9. könyvben Cato egy Vergilius-allúzióval gazdagított helyen már szinte saját sorsát megelőlegezve utal rá: *O felix, cui summa dies fuit obvia victo | et cui quaerendos Pharium scelus obtulit enses*.⁵³ Cato saját nyilatkozatai között még egy utalás van az öngyilkosságra: *Scire mori sors prima viris, sed proxima cogi*.⁵⁴ De a 9. könyvben a költő további két alkalommal utal rá áttételesen: *indomita cervice mori*⁵⁵ valamint *et sacrum parvo nomen clausura sepulchro | invasit Libye securi fata Catonis*.⁵⁶

⁴² *Phars.* 2, 255–256.

⁴³ A Caesar és Pompeius közötti polgárháború etikailag mindenképpen megkérdőjelezhető, s ilyenformán gyökerestül felfordítja a társadalmat. Vö. *M. Lapidge: Lucan's Imagery of Cosmic Dissolution. Hermes* 107 (1979) 344–370, 359–360. A vérrokonok közötti bűn megbocsáthatatlanságára utal: *M. B. Roller: Ethical Contradiction and the Fractured Community in Lucan's Bellum Civile. CA* 15 (1996) 319–347.

⁴⁴ *Phars.* 2, 259.

⁴⁵ *Phars.* 2, 264–266.

⁴⁶ *Phars.* 2, 266–267.

⁴⁷ *Phars.* 2, 279–281.

⁴⁸ *Phars.* 2, 301–303.

⁴⁹ *Phars.* 2, 306–307.

⁵⁰ *Phars.* 2, 309–311.

⁵¹ *Phars.* 2, 311–312.

⁵² *Phars.* 2, 382.

⁵³ *Phars.* 9, 208–209.

⁵⁴ *Phars.* 9, 211.

⁵⁵ *Phars.* 9, 381.

⁵⁶ *Phars.* 9, 409–410.

Lucanus Cato-ábrázolásának elemei tehát pontról pontra megfeleltethetőek a Seneca által felvázolt lehetséges Cato-ábrázolás lényeges jegyeinek (hangsúlyozva persze, hogy Seneca irodalmi Cato-ábrázolásról beszél). Nagyon valószínűnek tartom, hogy Lucanus hasonló szereplővázlat alapján dolgozott.

Lucanus Pompeius-képének legfontosabb elemeit Cato kapcsán fentebb említettük. Egy rövid, ennek ellenére tanulságos összevetésre mégis igen alkalmas az a *laudatio funebris*, amit Lucanus a Cicero kapcsán említett művészi szabadság jegyében Pompeius halála után a 9. könyvben éppen Cato szájába ad.⁵⁷

Cato beszéde Lucanus hihetetlen költői invenciójának köszönhetően nemcsak mint *laudatio funebris* olvasható, a hagyományos köztársasági elvek jegyében Pompeius ellen felhozható vádakat is tartalmazza. Cato minden negatív vonást azonnal ellensúlyoz egy-egy pozitív mozzanattal. Ez a beszéd egészét szónoki antitézisek sorozatává teszi. Az a tény, hogy minden felróható dolog mellé rögtön egy-egy mentő körülmény kerül, egyben azt is mutatja, Cato miért kötelezte el magát a kezdet kezdetén mégis Pompeius mellett: ugyanazokat az érveket mondhatja most ki, mint amelyek akkor fogalmazódhattak meg benne, amikor a két fél ügyének igazát fontolgatta. Ennek végeredménye az, ami Cato pártállásában és beszédében is megfogalmazódik: Caesar és Pompeius közül csak az utóbbi maradt meg valamilyen mértékben köztársaságkori *civis*nek, polgárnak (Lucanus ezzel indítja a beszédet), akit különleges helyzete nem tett hatalomvágyó szörnyeteggé (*monstrum*). Tekintsük át vázlatosan Cato Pompeiusról mondott kijelentéseit:

- 1) Polgár volt, de már nem ismerte a polgári státusz adta *ius* határait, különleges helyzete azonban mintegy történelmi szükségszerűség volt.⁵⁸
- 2) Nem tartotta be a *iustitia* szabályait – de mindezt úgy tette, hogy akkor még az állam szabadságán nem esett csorba: *salva libertate*.⁵⁹
- 3) A nép szívesen szolgálta volna, és a szenátusnak is fölötte állt, de nem fogadta el a hatalmat, s a szenátus még ebben a helyzetben is szabadnak volt nevezhető.⁶⁰
- 4) Nem kívánt rendkívüli, katonai hatalmat – de ha mégis szükség volt rá, hogy megadják neki, azt kívánta, bárcsak ne hozták volna így a körülmények.⁶¹
- 5) Családja, háza, neve tiszta – szerencséje töretlen.⁶²
- 6) A *fides libertatis* megszűnéséhez Pompeiusnak semmi köze: ez Marius és Sulla óta amúgy is csak látszat, Pompeius halála óta azonban látszatként is megszűnt létezni.⁶³

---

⁵⁷ *Phars.* 9, 190–214. A beszéd latin szövegének közlésére helyhiány miatt nincs lehetőség. Magyar prózai fordítása a következő: „Egy polgár távozott” – mondta (ti. Cato), „ki sokban különbözött őseinktől a jogszerűség határainak értelmezésében, aki azonban korunkban mégis hasznos volt. Az igazságosságot egyáltalán nem tisztelte, már akkor hatalmas volt, amikor a szabadságon még nem esett csorba, bár a nép kész lett volna szolgája lenni, egyedül maradt meg magánembernek, a szenátus vezetője volt, de egy még szabad szenátusé. Nem igényelt magának hadvezéri hatalmat, s még az is, amit megadatott magának, jobban szerette volna, ha megtagadhatták volna neki. Mértéktelen vagyonhoz jutott, de többet adott a közönségbe, mint amennyit megtartott magának. Jólesett neki, amikor felvette a hatalmat, de jólesett neki az is, amikor megvált tőle. Háza tiszta, mentes a fényűzéstől, s urának szerencséje sosem tört derékba. Neve fényes és tiszteletreméltó, mely Városunknak nagy hasznára volt. Miután Sullát és Mariust elfogadtuk, a szabadság iránti egykor valós elkötelezettségünknek már vége lett; most, hogy Pompeius távozott az élők sorából, szűnleg is megszűnt létezni. Most már nem lesz szégyen királyként uralkodni, s még csak látszatra sem lesz hatalma a szenátusnak. Ó, mennyire boldog, hogy legyőzve halt meg, s hogy a pharosi uralkodó elvetemültsége ajándéku adta neki a halált hozó karddöféseket, s nem kellett magát megölnie. Talán élhető volna apósod királyságában. Meghalni tudni a legjobb, ami osztályrészül juthat egy férfi számára, s mindjárt utána ez jön: meghalni kényszerülni. Tedd számomra ilyené, Fortuna, ha ellenségem hatalmába kerülök, lubát: nem könyörgök, hogy ne pusztítson el, míg épp akkor nem pusztít el, ha elmetezi torkomat.”

⁵⁸ *Phars.* 9, 190–191.

⁵⁹ *Phars.* 9, 192–193.

⁶⁰ *Phars.* 9, 193–195.

⁶¹ *Phars.* 9, 195–196.

⁶² *Phars.* 9, 201–202.

⁶³ *Phars.* 9, 203–206.

- 7) Ami ezután következhet, az már *regnum*, királyi hatalom, ami – kimondatlanul ugyan, de – a győztes Caesaré lesz.⁶⁴
- 8) A beszéd végét Cato annak szenteli, hogy Pompeiust személyesen mentesítse a *nefastól*, ami a polgárháborúban való részvétellel járt, s így mintegy utólag is indokolja azt a dramaturgiai fogást, mellyel a költő a 9. könyv elején Pompeius apotheózisát ábrázolja.⁶⁵

A Pompeius politikai szerepével kapcsolatban Cato beszédében megfogalmazódó ítéletek Lucanus nagyapjának és nagybátyjának műveiben elszórva mind megtalálhatók. Ami a lucanus *utilis aevo* gondolatot illeti: a történeti szükségszerűséget már idősebb Seneca is említi Pompeius karrierjével kapcsolatban: *sic ad Pompeium [sc. venisse populum Romanum], cum piratae maria clausissent*.⁶⁶ Ugyancsak megemlékezik arról, hogy Pompeius immár különleges hatalom birtokában is meg tudott maradni *civisnek*: *Cn. Pompeius terrarum marisque domitor Hortensi se clientem libenter professus est, et Hortensius bona Pompei, non Pompeium defenderat*.⁶⁷ Egy hasonlatban idősebb Seneca Pompeiust a *fortitudo* letéteményeseként említi: *solus hic est in nostra civitate innocetior Catone, nobilior Metello, Pompeio fortior*.⁶⁸ A 6. suasoriában, melyben Cicerót meg kell győzni arról, hogy ne kérjen kegyelmet Antoniustól, a legfőbb érv az, hogy van ugyan szenátus, de a szenátusban már nem a *res publica* hajdani szenátorai ülnek, köztük egy Pompeius és egy Cato.⁶⁹ Hasonló szellemben nyilatkozik, amikor Pompeiust Ciceróval és a *res publica* többi védelmezőjével egy helyen említi – minthogy azok meghaltak, Cicerónak, ha az életet választja, elvetemültek között kell élnie.⁷⁰ Idősebb Senecánál arról is szó esik, hogy a hajdani *libertast* a hatalom- és bírvágy oltárán áldozták fel.⁷¹ A szónok arról sem hallgat, hogy milyen szörnyűségek azok az idők, amikor egy Pompeiusnak és egy Cicerónak a legdicstelenebb halálnemek jutnak osztályrészül.⁷² Az elismerő ítéletek mellett idősebb Senecánál is megjelenik Pompeius kritikája: Caesar és Pompeius hatalmi szövetekezése már eleve gyalázat (*turpis*), de még ennél is rosszabb, hogy a szövetség végül megszakadt.⁷³ Lucanus teljes Pompeius-Caesar koncepciójával tökéletesen egybevág azonban az, amit a filozófus Seneca lényegében úgy fogalmaz meg, hogy mindenki hálátlan az állammal szemben, aki azt hiszi, elnyomott helyzetben van, ha nem áll az állam fölött,⁷⁴ majd a tétel igazolására felsorakoztatott példák között a következőt találjuk:

⁶⁴ *Phars.* 9, 206–207.

⁶⁵ *Phars.* 9, 208–214.

⁶⁶ *Sen. contr.* 1, 8, 12

⁶⁷ *Sen. contr.* 7, 2, 6.

⁶⁸ *Sen. contr.* 10, 1, 8

⁶⁹ „*Si intellegis, Cicero, non dicit 'roga, ut vivas' sed 'roga, ut servias'. Quemadmodum autem hunc senatum intrare poteris, exhaustum crudeliter, repletum turpiter? intrare autem tu senatum voles, in quo non Cn. Pompeium visurus <es>, non M. Catonem, non Lucullos, non Hortensium, non Lentulum atque Marcellum, non tuos, inquam, consules Hirtium ac Pansam? Cicero, quid in alieno saeculo tibi? iam nostra peracta sunt.*” *Sen. suas.* 6, 1. Pompeiust és Catót hasonló összefüggésben másutt is egymás mellett említi: „*quid autem tibi sub ista pactione promittitur? ut Cn. Pompeius et M. Cato et ille antiquos restituantur rei publicae senatus, dignissimus apud quem Cicero loqueretur?*” *Sen. suas.* 7, 4.

⁷⁰ „*Si occidetur Cicero, iacebit inter Pompeium patrem filiumque et Afranium, Petreium, Q. Catulum, M. Antonium illum indignum hoc successore generis. si serva<bi>tur, vivet inter Ventidios et Canidios et Saxas.*” *Sen suas.* 7, 3.

⁷¹ „*tuis verbis, Cicero, utendum est: 'o tempora, o mores!' Videbis ardentis crudelitate simul ac superbia oculos; videbis illum non hominis sed belli civilis vultum; videbis illas fauces, per quas bona Cn. Pompei transierunt...*” *Sen. suas.* 6, 3.

⁷² „*Vidimus furentia toto orbe civilia arma et post Italicas Pharsaliasque acies Romanum sanguinem hausit Aegyptus. quod indignamur in Ciceronem Antonio licere, in Pompeium Alexandrino licuit spadoni. sic occiduntur qui ad indignos confugiunt.*” *Sen. suas.* 6, 6.

⁷³ „*intellexit Antonius salvis eloquentiae monumentis non posse Ciceronem mori. ad pactionem vocaris, qua pactione melior inte<rim> pars tui petitur. Accommoda mihi paulisper eloquentiam, Cicero, nec perituram, rogo. si te audissent Caesar et Pompeius, neque inissent turpem societatem neque diremissent. si uti unquam consilio tuo voluissent, neque Pompeius --- Caesar.*” *Sen. suas.* 7, 2.

⁷⁴ *Sen. ben.* 5, 15, 4.

*Ingratus Cn. Pompeius, qui pro tribus consulatibus, pro triumphis tribus, pro tot honoribus, quos ex maxima parte inmaturus invaserat, hanc gratiam rei publicae reddidit, ut in possessionem eius alios quoque induceret quasi potentiae suae detracturus invidiam, si, quod nulli licere debebat, pluribus licuisset; dum extraordinaria concupiscit inperia, dum provincias, ut eligat, distribuit, dum ita cum tertio rem publicam dividit, ut tamen in sua domo duae partes essent, eo redegit populum romanum, ut salvus esse non posset nisi beneficio servitutis. Ingratus ipse Pompei hostis ac victor: a Gallia Germaniaeque bellum in urbem circumegit, et ille plebicola, ille popularis castra in circo Flaminio posuit propius, quam Porsinae fuerant. Temperavit quidem ius crudelitatemque victoriae; quod dicere solebat, praestitit: neminem occidit nisi armatum. Quid ergo est? ceteri arma cruentius exercuerunt, satiata tamen aliquando abiecerunt; hic gladium cito condidit, numquam posuit.*⁷⁵
Sen. ben. 5, 16, 4–5

Lucanus felfogásában a hatalom Pompeius és Caesar közötti, polgárháború előtti megosztásával kapcsolatban jellegzetes, hogy Catót a mérleg nyelvének tartja a két fél között, aki a tiszta köztársasági eszme jegyében egyúttal mindkettejük ellensége is. E képzet teljes összhangban van a filozófus Seneca következő locusával:

*Quod ad Catonem pertinet, satis dictum est summamque illi felicitatem contigisse consensus hominum fatebitur, quem sibi rerum natura delegit cum quo metuenda conlideret. Inimicitiae potentium graves sunt: opponatur simul Pompeio, Caesari, Crasso; grave est a deterioribus honore anteiri: Vatinius postferatur; grave est civilibus bellis interesse: toto terrarum orbe pro causa bona tam infeliciter quam pertinaciter militet; grave est manus sibi afferre: faciat. Quid per haec consequar? ut omnes sciant non esse haec mala quibus ego dignum Catonem putavi.*⁷⁶
Sen. prov. 13–14

Végül már az ifjabb Senecánál felmerül Lucanus egy igen fontos dramaturgiai fogása is. A *Pharsalia* 3. könyvének elején Iulia, Caesar lánya, Pompeius előző, Cornelia előtti felesége mint bosszúálló fúria jelenik meg, s megfenyegeti Pompeiust, hogy a túlvilágról mindent megtesz „hűtlen”

⁷⁵ „Hálátlan Cn. Pompeius, aki három consulágát, három triumphusát, oly sok tisztségét, amelyeket legnagyobb részét éretlenül szerzett meg, azzal hálálta meg az államnak, hogy a hatalmába kerített másokat is, mintha a befolyása miatti irigységet kiolthatta volna azzal, ha sokaknak szabad az, ami senkinek sem volt szabad. Míg rendkívüli fölhatalmazásra áhítozott, míg fölsozította a provinciákat, hogy válogathasson köztük, míg úgy szelte szét három úr számára a köztársaságot, hogy az ő házában két szelet maradjon, oda juttatta a római népet, hogy máshogy nem menekülhetett már, csak a szolgaság jótéménye révén. 5. De hálátlan Pompeius ellensége és legyőzője is. Galliából és Germaniából a Városba hajította a háborút, s ő, a nép barátja, ő, a néppárti a circus Flaminibusban vert táborát, közelebb, mint ahol Porsennáé állt. Korlátozta a jogot és a győzelem kegyetlenségét. Amit mindig mondogatott, megtartotta: nem ölt mást, csak aki fegyvert viselt. Mi ez tehát? Másoknak véresebb volt a fegyverük, de ha lecsillapodott a szomjuk, olykor mégis elhajították. Ő gyorsan visszadugta a hüvelyébe a kardját, de sohasem tette le.” (Bollók János és Takács László fordítása)

⁷⁶ „Ami Catót illeti, róla eleget szóltunk, s a közvélemény be fogja vallani, hogy neki a legnagyobb boldogság jutott osztályrészül: mivel a természet őt arra választotta ki, hogy általa tegye semmissé a félelmetes dolgokat. «Nyomasztó a hatalmasok ellenszenvé? Legyen hát egyszerre ellensége Pompeiusnak, Caesarnak és Crassusnak! Nyomasztó, ha a hitványak megelőznek bennünket? Helyezzük Vatinius mögé! Nyomasztó a polgárháború részesének lenni? Harcoljon a jó ügyért az egész földkerekség ellenében, éppen olyan makacsul, mint amilyen sikertelenül. Nyomasztó dolog kezét emelni önmagunkra? Tegye meg! Hogy mi a céloom mindezzel? Az, hogy mindenki ismerje fel: ezek nem rosszak, hiszen Catót méltónak ítélem rájuk.»” (Bollók János fordítása) Ugyanebben a szellemben fogalmaz Lucanus nagybátyja egy másik dialógusában is: „Nuper cum incidisset mentio m. Catonis, indigne ferebas, sicut es iniquitatis impatiens, quod Catonem aetas sua parum intellexisset, quod supra Pompeios et Caesares surgentem infra vatinius posuisset. [...] neque enim Cato post libertatem vixit nec libertas post Catonem.” (Sen. const. sap. 2 passim)

férje bukásáért. Iulia halálának jelentőségét a két férfi viszonyának elmérgesedésében Seneca is megemlíti, Pompeiust ezután már semmi sem tartotta vissza a nyílt összetűzéstől:

*C. Caesar cum Britanniam peragraret nec oceano continere felicitatem suam posset, audiit decessisse filiam publicam se cum fata ducentem. In oculis erat iam Cn. Pompeius non aequo laturus animo quemquam alium esse in re publica magnum et modum inpositurus incrementis.*⁷⁷
Sen. *consol. ad Marc.* 14, 3

A képet számtalan vonással árnyalhatnánk tovább, de az eddigiek fényében is világos, hogy Lucanus polgárháborúról alkotott nézeteinek forrását nemcsak, s megkockáztatom, nem is feltétlenül az esemény történeti forrásaiban kell keresnünk. Dolgozatom elején olyan irodalomtörténeti adatokat hívtam tanúul, melyek bizonyították, hogy a hallatlanul művelt *gens Annaea* literátus tagjai között élénk vita folyhatott azzal az eseménnyel kapcsolatban, melynek mint a római népet ért történelmi sokknak a feldolgozására összefüggő történeti munkák is vállalkoztak. A múlt e szeletének szereplőit azonban a mindennapi élet, s azon belül a szónoki tevékenység minden szintjén is folyamatosan „használták”, ha úgy tetszik, a principátust megalapozó polgárháborút jó idővel az események után sem hagyták feledésbe merülni. Lucanus eposza, a *Pharsalia* az ifjú költő által talán végérvényesnek tekintett kísérlet arra, hogy az akkor történtek végleges és releváns művészi ábrázolását adja, s azzal, hogy az eposzt ma is olvashatjuk, nemcsak Lucanus nagy része került el Libitinát, hanem egy művelt római *gens* saját kebelében folytatott politikai-történelmi diszkurzusába is bepillantást nyerünk.

NAGYILLÉS JÁNOS
Szegedi Tudományegyetem
Klasszika-Filológiai és Neolatin Tanszék
E-mail: nagyillesjanos@gmail.com

---

⁷⁷ „Midőn Gaius Caesar a messzi Britanniát járta – mert hadiszerecséjének határt az óceán sem szabhatott –, híret vette, hogy lánya meghalt, s vele a haza békessége is sírba szállt. Mert csak a vak nem látta, hogy Gnaeus Pompeius nem fog szó nélkül túrni az államban más urat, s útját vágja bárki emelkedésének.” (Révay József fordítása)